Ängs- och betesmarker i Örebro län 2002-2004

Länsstyrelsen
Örebro län

Publ. nr. 2006:17

Innehållsförteckning

Inledning 3
Syftet med inventeringen 4
Vad har inventerats .....
- Hävd och naturtyp 5-6
- Förekommande naturtyper i länet 7
- Hålträd, hamlade och grova träd 8-9
- Floravärden 10
- Vattenmiljöer 11
- Kulturmiljövärden 12-14
- Fauna 14

Vad utmärker din kommun? 15
- Askersunds kommun 16
- Laxå kommun 17
- Hallsbergs kommun 18
- Lekebergs kommun 19
- Kumla kommun 20
- Degerfors kommun 21
- Karlskoga kommun 22
- Örebro kommun 23
- Nora kommun 24
- Lindesbergs kommun 25
- Hällefors kommun 26
- Ljusnarsbergs kommun 27

Avslutningsvis 27
- Tips och råd 28-29
- Information hämtad från 30
- Lästips 31

Text: Marie Edvardsson Svärd, Länsstyrelsen. Layout: Andris Viskonts, Länsstyrelsen. Omslagsbild: Magnus Ekelund, Länsstyrelsen
Illustrationer: Michael Holmberg.

Copyright Lantmäteriet 2004. Ur Översiktskartan ärende 106-2004/188 T

Skriften är utgiven av Länsstyrelsen i Örebro län och ingår i svenska miljö- och landsbygdsprogrammet.
Den finansieras gemensamt av Sverige och EU.

Inledning

Länsstyrelsen i Örebro län har under åren 2002-2004 inventerat länets ängs- och betesmarker. Inventeringen har skett på Jordbruksverkets och Regeringens uppdrag inom ramen för det internationella projektet ”Inventering av värdefulla ängs- och betesmarker” (Ä&B). Urvalet har varit marker med tilläggsersättning i miljöstödet för betesmark och slåtterängar, marker som var med vid Ängs- och hagmarksinventeringen som utfördes 1987 – 1991 samt mark som uppmärksammats som värde-full i något avseende.

Arealen inventerade betesmarker och ängar i Örebro län är 5181 ha fördelat på 1405 skiften**.** I länet uppgår *betesmarken* till 4994 ha (128 skiften), *ängsmarken* utgör 186 ha (124 skiften). I betesmarken ingår 76 ha (24 skiften) skogsbetesmark.

Restaurerbara marker uppskattas till 85 skiften och uppgår till en areal av 251 ha. De flesta bedöms som restaurerbara därför att de fortfarande har floravärden. Markerna har också bedömts som restaurerbara för sin kulturoch vattenmiljö samt för att de innehåller värdefulla träd.

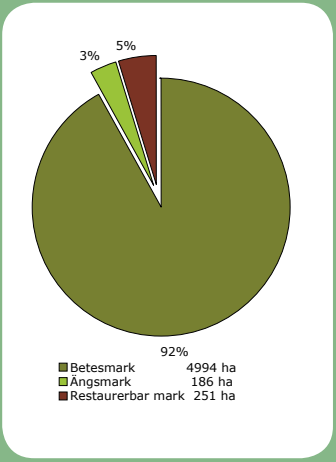

Diagrammet visar fördelningen av ängar, betesmarker och restaurerbara marker i Örebro län, som ingår i inventeringen 2002-2004

Begreppsförklaring:
ha = hektar, 10 000 m²

Syftet med inventeringen

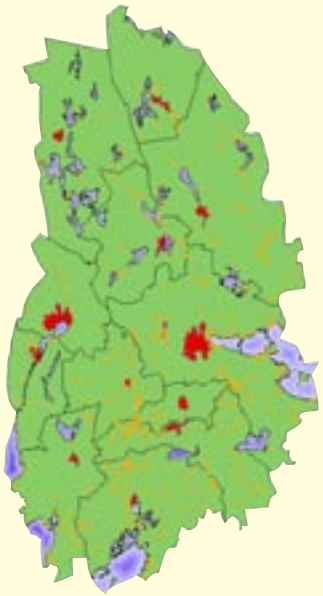

Inventerade marker(gulmarkerat) i Örebro län 2002-2004

Syftet med inventeringen har varit att ge en aktuell och heltäckande redovisning av betes-marker och slåtterängar som är värdefulla ur natur- och kultur-synpunkt.

Vidare ska ängs- och betesmarksinventeringen utgöra ett lättillgängligt underlag för utvärdering och uppföljning av natur- och kulturmiljö-kvaliteter i dessa marker och kunna tjäna som underlag för fysisk planering och ärende-hantering.

Inventeringen ska också vara ett underlag för uppföljning av det nationella miljökvalitetsmålet *Ett rikt odlingslandskap* på såväl nationell, regional som lokal nivå.

Ett av delmålen är att skötseln av ängs- och betesmarkerna ska vara sådan att markernas värden bevaras. I detta delmål ingår även att ängsarealen ska öka.

Med en ändrad hävd i de inventerade *möjliga ängs*-skiftena skulle detta delmål till viss del kunna infrias.

Skillnaden med slåtterhävd blir att den slåttergynnade floran inte påverkas av ett tidigt betessläpp utan växterna hinner komma i fröställning innan de slås av.

Hävd och naturtyp

Syftet med inventerarens besök i fält har bl.a. varit att undersöka hävd och naturtyp. Markerna hävdas – är skötta - genom bete eller slåtter. Man har gjort en bedömning om marken ska klassas som ängs- eller betesmark och grupperat in markerna efter äng, möjlig äng och betesmark.

Ängen definieras som mark som slåttras med skärande redskap och som därefter eventuellt kan efterbetas. De redskap som används beroende på markens beskaffenhet är; traktor med slåtterbalk, motormanuell slåtterbalk eller lie.

Möjlig äng är betesmarker som bär på en tydligt slåttergynnad flora. *Betesmark* karakteriseras av en kontinuerlig påverkan av betande djur. Samtidigt med denna klassificering har inventeraren också titta på hur väl markerna hävdats.

På 160 ha av ängsmarken är det välhävdat, på 18 ha är det svagt hävdat och på drygt 7 ha är det ingen hävd. Motsvarande siffror för betesmarken är 4282 ha är välhävdad, svagt hävdat är det på 543 ha och på 170 ha förekommer ingen hävd.

Här måste ett observandum läggas in för klassificeringen angående hävden, man måste tänka på ur vems perspektiv det är bra eller mindre bra för och att markerna successivt genomgår förändringar. Varierad intensitet i hävden behöver inte vara negativt eftersom olika arter har varierade krav. Småvuxna blommor som t.ex. jungfrulin och låsbräken är beroende av en intensiv hävd för att ej bli utskuggade. Fjärilar och vildbin däremot gynnas av en extensiv hävd eftersom de vill ha tillgång till blommande växter. Med kontinuerlig hävd skapas miljöer för den hävdgynnade floran och faunan och med ett varierat utbud av miljöer skapas möjlighet för ett stort antal arter. För att fortsättningsvis kunna erbjuda varierande miljöer kvarstår vikten av att hålla dessa marker öppna genom bete eller slåtter.

Diagrammen visar hävdstatus för de inventerade ängs- och betesmarkerna i Örebro län, vilka inventerats 2002-2004

Hävd och naturtyp

Foto: Magnus Ekelund

Fin björk i betesmark

Naturtypsindelningen följer Natura 2000 – nätverket. Natura 2000 är ett sammanhängande nätverk av värdefull och skyddsvärd natur i Europa. Naturtypindelningen är ett gemensamt försök av EU:s medlemsländer att få en sammanfattande benämning på natur som har likartade, karakteristiska och lätt iakttagbara kännetecken vilka kan vara floran eller faunan eller bådadera.

I ängs- och betesmarksinventeringen har förutom de hävdberoende naturtyperna - vilka exempelvis kan vara ängar, trädklädda betesmarker, hedar och öppna gräsmarker - även kultiverad fodermark och ”annan naturtyp” använts vid inventeringsarbetet.

I ett Europeiskt perspektiv har Sverige en stor andel av dessa naturtyper och vi bär ett stort ansvar för att markerna får förbli öppna och hävdade. I detta arbete är markägarna och brukarna oumbärliga då de besitter god kunskap om sina marker och har ett genuint intresse av att bevara dem.

Foto: Torgny Frembäck

Stenmur

Förekommande naturtyper

Den största andelen av den inventerade marken i länet, 1349 ha, utgörs av *artrika torra till friska låglandsgräsmarker*. Karakteristiskt för dessa marker är en lång kontinuitet av bete eller slåtter och markerna är dessutom ofta kalkfattiga. De är ogödslade och har en hävdgynnad vegetation av kärlväxter och svampar. En del träd kan förekomma men krontäckningen ska inte överstiga 25%.

En annan naturtyp, ofta förekommande i länet är *fuktängar med blåtåtel eller starr* med ett stort inslag av lera eller torv. Denna naturtyp upptar 1019 ha av länets yta. Markerna kan vara både hävdade och ohävdade.
En tredje naturtyp är *trädklädda betesmarker* som uppgår till 672 ha.
I denna kategori betesmark är krontäckningen minst 25 % och kan vara hagar med glest trädskikt eller dungar i en för övrigt öppen hagmark. Hagmarker med grova träd är speciellt värdefulla eftersom träden i regel erbjuder miljöer som gynnar insekter, lavar och svampar.

Torra till friska artrika slåtterängar med enstaka träd s.k. *slåtterängar i låglandet* utgör en fjärde typ och uppgår till 68 ha. I dessa marker får krontäckning ej överstiga 25%.

En mindre, femte naturtyp utgörs av *artrika staggräsmarker*, 41 ha i länet. Dessa är näringsfattiga artrika marker med stor variation och är betingade av en lång kontinuitet av ängs- och betesdrift.

Slutligen, *löväng* utgör 20 ha av den inventerade marken. Denna naturtyp definieras som en mosaik av dungar med småträd och buskar omväxlande med öppna ytor. Krontäckningen överstiger 25 %. Markerna är artrika genom den omväxlande vegetationen och tack vare att en kontinuerlig traditionell skötsel förekommit.

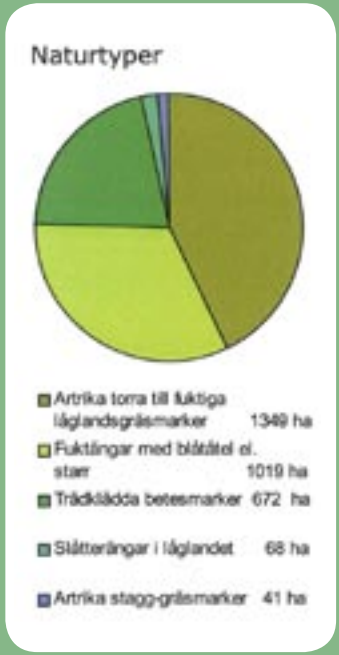

Diagrammet visar fördelningen mellan förekommande naturtyper inventerade 2002-2004 i Örebro län

Hålträd, hamlade och grova träd

Träden utgör viktiga miljöer – födokälla, växtplats, skydd och bostad - för djur- och växtlivet. Hålträd ger skydd åt bl.a. fladdermöss och utgör möjliga häckningsplatser för många fågelarter. För vissa insektsarter t.ex. läderbaggen, är dessa träd en nödvändighet. Döda och döende träd utgör en mycket livgivande miljö för många insekter då den döda veden är nödvändig för deras fortlevnad. I brynen, som är övergångszon från öppen mark till skog, utvecklas en speciell miljö för och med växt- och djurlivet. Genom att detta område är mera slutet än den eventuella öppna ängen, betet eller åkermarken och mera öppet än skogen, tjänar brynen som spridningskorridor, födosöksplats och gömsle. Antalet hamlade träd (se diagram), grova träd (1 m i diameter vid brösthöjd) eller på annat sätt värdefulla hagmarksträd noterades vid inventeringstillfället.

Likaså noterades om dessa träd var döda eller döende eller hålträd. Trädens och buskarnas krontäckning noterades också. Krontäckningen anger hur skuggigt det är på marken.

Värdefulla hagmarksträd kan exempelvis vara flerstammiga,bukettformade träd med en gemensam sockel, minst 1 m i diameter, varifrån klenare stammar utgår. Dessa träd kan uppkomma genom tidigare betespåverkan.

Foto: Maria Berden

Praktfull rönn

Hålträd, hamlade och grova träd

Ytterligare exempel på värdefulla hagmarksträd kan vara senvuxna, gamla träd som trots klena stammar uppnått hög ålder. Träden har ofta död ved och/eller är beklädda med mossor och lavar.

I länet har 464 skiften med värdefulla trädstrukturer registrerats där bl.a. 311 hamlade träd, 859 grova träd och 938 värdefulla hagmarksträd återfunnits. Av dessa har 389 hålträd och 625 döda träd påträffats.

Av de hamlade träden är ask mest förekommande och för grova träd gäller överlägset eken.

Hålträden representeras mest av björk och asp.

Foto: Marie Edvardsson Svärd

Hålträd

Inventerade träd i Örebro län

Stapeldiagrammet visar inventerade hamlade- och grova träd samt värdefulla hagmarksträd, inventerade 2002-2004 i Örebro län. Gruppvis redovisade per kommun.

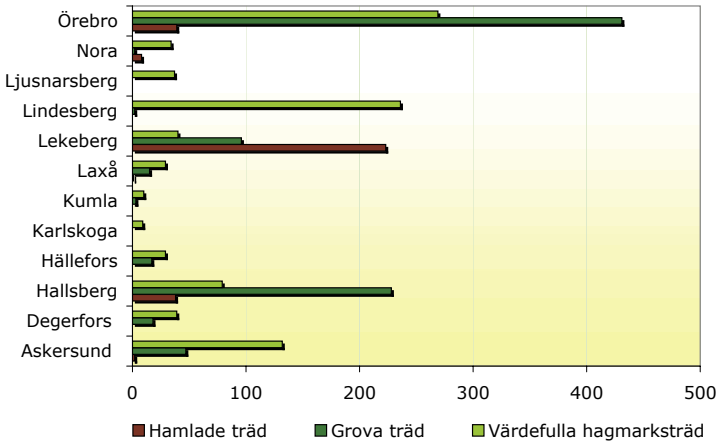

Floravärden

Foto: Åsa Ödman

Gökärt

Örter och gräs svarar mycket tydligt på hur markerna skötts och sköts och vissa arter är helt hävdberoende och existerar genom att en viss hävd förekommit under lång tid. De hävdberoende växterna är oftast små och lågväxta och klarar att hushålla på knappa resurser, men uthärdar inte i konkurrensen med högväxta kvävegynnade växter.

I inventeringsarbetet har man utgått från ett urval av hävdgynnade kärlväxter som genom sin närvaro visar att marken har varit eller fortfarande är välhävdad och inte heller gödselpåverkad. Även andra arter har noterats under arbetets gång. Växter kan också påvisa att kvävepåverkan eller viss igenväxning förekommer.

Exempel på kvävegynnade växter är brännässla, hundkex och skogsnäva.

I länets betesmarker och ängar är liten blåklocka, gökärt, vårbrodd, ärenpris och prästkrage vanligast förekommande. Närkes landskapsblomma, gullviva är inte så frekvent förekommande. Detsamma gäller för kattfot, rödkämpar och ögontröstarter.

I inventeringsarbetet har också förekomst av kulturväxter noterats. De kan exempelvis vara syrén, humle, spirea/liguster lök och knölväxter, bär och fruktträd. Frukt och bärbuskar påträffades oftast i denna kategori därefter syrénbuskar.

Foto: Yvonne Haglund

Prästkragar

Vattenmiljöer

Förekomst av olika miljöer är viktig för den biologiska mångfalden. Vattenmiljöer såsom stränder, småvatten och källor är viktiga inslag. Om någon av dessa vattenmiljöer påträffats i ängs- och betesmarken eller dess närhet har detta registrerats.

Vatten är livgivande och spelar en livsviktig roll i landskapet. Fåglar, groddjur, insekter, vatten- och strandväxter är helt beroende av dessa miljöer. Även arter som inte är direkt vattenlevande kan finna skydd, föda och flyktväg kring dessa miljöer.

I 228 skiften återfanns bäckar och på 163 skiften registrerades småvatten eller dammar. Vidare noterades 11 skiften med kärr och ett skifte med mosse.

Foto: Maria Berden Evertsson

Vattenmiljö i betesmark

Kulturmiljövärden

Under denna rubrik registreras odlingsspår såsom fossil åker, hägnader, och odlingsrösen i markerna.

Andra landskapelement som noterades var husgrund, väg eller vägbank, fägata och dike eller kanal. Här har också den historiska typmiljön noterats.

Den historiska typmiljön sätter sin prägel på omgivningen och ger kulturmiljön sin specifika karaktär. Förekommande typmiljöer i länet definieras, i denna inventering, enligt följande.

By eller ensamgård är miljöer med ensamliggande eller byliknande bebyggelse.

Slott och herrgårdsmiljö är en storgårds- eller slottsliknande agrar miljö med imponerande mangårdsbyggnad.

Jordbruk som hör till brukssamhället definieras som *bruksmiljö*.

Ett *boställe* definieras som ett jordbruk hörande till tjänstetställe och vanligast är kyrkoboställe och militära boställen.

Finngårdar präglas av svedjebruk och med finska brukare.

I länet kan man se att by eller ensamgårdar är vanligast förekommande. Slättbygden har förutom dessa miljöer även herrgårds- och slottsmiljön. Finngårdarna finner man i skogsbygden. Förutom by och ensamgårdarna finns i mellanbygden också bruksmiljön och boställen representerade.

Foto: Maria Berden Evertsson

Stenmur

Kulturmiljövärden

Odlingsspåren ger oss möjlighet att blicka bakåt och ge oss en bild av vår historia. Stengärdesgårdar och odlingsrösen minner om ett idogt arbete som utförts av våra förfäder och visar också hur marken nyttjats.
Fossil åker är varaktigt övergiven åkermark. Den kan ses som hak eller antydningar till terrasser i terrängen. Ett tränat öga behövs för att upptäcka och se dem.

Idag är ofta hägnaderna på båda sidor om fägatan borta men spår av en fägata kan ses som en fördjupning i marken. Slitaget som djurens trampande åstadkommit då de drevs mellan inägomarken och utägan har på sina ställen satt djupa spår i markerna.

Foto: Thomas Börjesson

Stenröse i betesmark

Husgrunder ger oss en aning om hur våra förfäder levde. (om vi inte vet exakt kan dessa kvarlämningar i alla fall sätta igång vår fantasi). Stenarna i hägnader, odlingsrösen och husgrunder har en värmehållande förmåga och erbjuder därmed goda förutsättningar för speciellt värmekrävande arter. Kräldjur och insekter utnyttjar stenarnas värme, samtidigt har de växter som etablerar sig här nytta av pollinerande insekter. I förlängningen är dessa element till gagn även för fåglarna och den växande grödan.

Landskapselement såsom odlingsrösen registrerades i 731 skiften och fossil åker på 241 skiften. Äldre lämningar som fägata och brokonstruktioner sedan tiden före jordbrukets mekanisering är sparsamt representerade.

Kulturmiljövärden

I denna inventering har fägator med kvarvarande hägnader på båda sidor noterats.

Inventerarna redovisar 8 fägator och 3 broar. Husgrund och vägbank finns på 185 respektive 172 skiften runt om i länet.

Under inventeringen har 8 trägärdesgårdar, 3 enkelmurar, 5 halvmurar och 366 skalmurar påträffats. Likaså har man redovisat 204 olika byggnader. De byggnader som förekommer mest frekvent i länet är jordkällare, smedja, ladugård och ängslada.

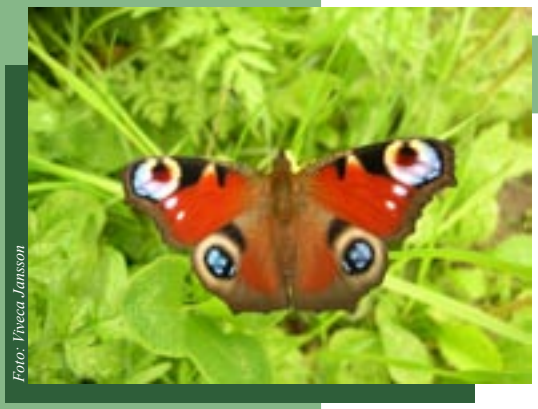

Foto: Viveca Jansson

Påfågelöga

Fauna

Vid inventeringen har också förekomst av fåglar, fjärilar och groddjur noterats. Huvudsyftet med denna inventering har dock inte varit att samla in data om faunan. Ett enda besök på markerna utgör en ögonblicksbild och ger inte en rättvisande bild av faunan.

Vad utmärker din kommun?

Landskapet Närke – och de ingående delarna av angränsande landskap (Västmanland, Värmland, Västergötland och Östergötland) i Örebro län - beskrivs utseendemässigt ofta som en stekpanna med sluttande kanter. Slättbygden i centrum omgärdas av den småbrutna mellanbygden som successivt övergår till skogsbygd med Tiveden, Tylöskog och Kilsbergen i söder och väster.

Inlandsisens framfart har format landskapet och givit länet olika förutsättningar vilket i sin tur ger ett varierat utbud av marker och med det följer också olika sätt att bruka markerna. Varje plats i länet blir därför unik, vilket också inventeringen visar. Objekt som är rikligt förekommande i någon av kommunerna eller objekt som kan kännas lite speciella just för den kommunen eller representativa just för den bygden som kommunen företräder, presenteras på följande sidor.

Foto: Marie Edvardsson Svärd

Askersunds kommun

Askersunds kommun

I Askersunds kommun finns tre ängar (ca 14 ha) och 258 betesskiften (723 ha). Den har, efter Örebro kommun, störst areal betesmark i länet. Landskapet är varierat och en av anledningarna kan vara att inlandsisen gjorde en längre tids uppehåll här då isen växte till och smälte undan igen, vilket formade landskapet. Därför finner man variation från slättmarker vid sjösystemen via småbruten mellanbygd och slutligen tar skogsbygden vid med dramatiska bergsformationer i Tiveden och Tylöskog. Detta ger en tydlig markering av Götalandsgränsen.

I detta sprickdalslandskap uppstår sjösystem med långsmala sjöar, mossar och bäckar som följer ravinernas dragning. Genom höjdskillnader avvattnas området och ger ett utflöde i Vättern. I de inventerade områdena i kommunen finns 44 bäckar, de flesta av dem, i Lerbäcks och Hammars församlingar.

Foto: Thomas Börjesson

Slingrande bäck

Bäckar har ett naturligt ursprung och är vattenförande mesta delen av året. Idag kan bäckarnas naturliga slingrande vara mer eller mindre uträtade men de utgör ändå ett viktigt inslag i jordbrukslandskapet. I denna miljö söker många djur sin föda eller boplats och är för vissa arter rent livsnödvändiga. Bäcken med dess kanter erbjuder skydd vid förflyttning och utgör också en möjlig spridningsväg. Groddjur, vattenlevande växter och insekter är exempel på arter som är direkt beroende av vattnet. Dessa djur och växter ingår i näringskedjor vilket i förlängningen kan vara till fördel för den odlade grödan bl.a. genom att de äter eventuella skadeinsekter och kan hålla tillbaka skadegörarna något.

Laxå kommun

I Laxå kommun har 14 ängsskiften (5 ha) och 97 betesskiften (290 ha) inventerats. Den enda mossen som finns noterad ligger i Laxå församling.

En mosse är en våtmark som får sin vattenförsörjning huvudsakligen från nederbörd i motsats från kärr som har ett permanent högt vattenstånd.

Blomman *slåttergubbe* har i Laxå kommun återfunnits i 31 skiften. Vidare har den återfunnits i 43 skiften i Askersunds kommun, i 14 skiften i Lekebergs kommun och i 5 respektive 4 skiften i Örebro och Hallsbergs kommuner.

Laxå kommun

Illustration: Michael Holmberg

Slåttergubbe

Slåttergubbe trivs på kalkfattiga marker. Som namnet anger är denna art beroende av att marken slåttras och eventuellt efterbetas. I folkmun kallas slåttergubbe även ”Bonden med de två drängarna” och när ”drängarna” (sena knoppar) är utslagna är det dags att slå av gräset. Med slåttergubbens växtsätt – bladrosett tryckt mot marken – samlas mycket av näringen i de marknära bladen och i rotsystemet vilket gör växten tålig mot avbetning eller avslagning.

Hallsbergs kommun

Hallsbergs kommun

Hallsbergs kommun har inventerats på 6 ängar (13 ha) och 157 betesskiften (586 ha). De flesta skiftena återfinns i Bo församling och Viby slättbygd. I Hallsbergs kommun har 232 grova träd och 60 hålträd noterats. I området Viby slättbygd finns de flesta grova träden samt i Sköllersta.

Områdets karakteristiska böljande utseende beror på drumlinformationer i landskapet och sträcker sig genom Lekebergs och Hallsbergs kommuner. *(*Drumlin är en åsrygg av morän och bildad av inlandsisen. Dess placering i landskapet är i nord-sydlig riktning.)

Det är här man finner länets större eklandskap. Här finns den hotade skalbaggen, *läderbaggen*, och många andra insekter och organismer som är knutna till gamla solbelysta lövträd.

Även om eken är den dominerande arten för de grova träden förekommer även alm, ask, lind, lönn och sälg.

Inom samma områden - Bo församling och Viby slättbygd - har också de flesta hålträden noterats.

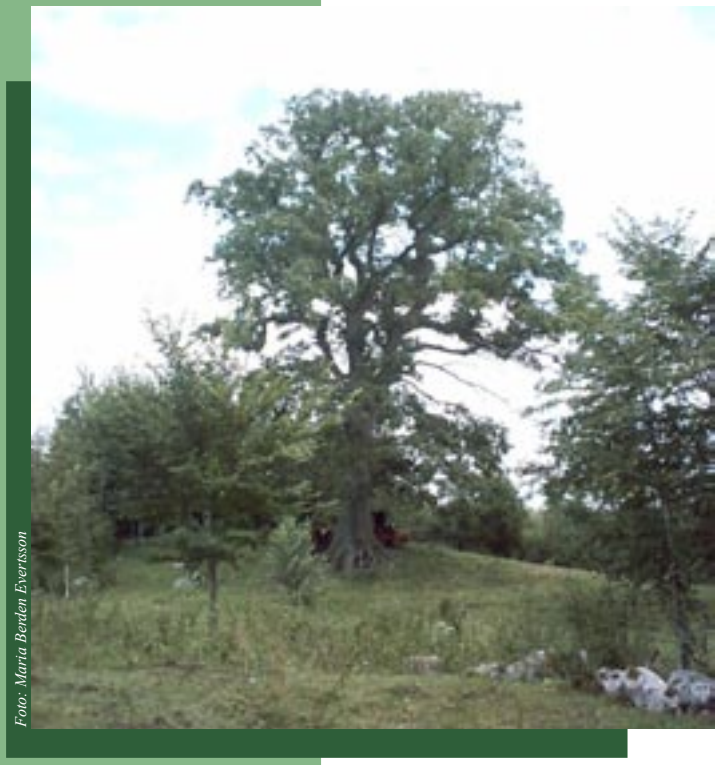

Foto: Maria Berden Evertsson

Grov ek

Lekebergs kommun

Lekebergs kommun räknas till mellanbygden. Här har 18 ängsskiften (28 ha) och 95 betesskiften (395 ha) inventerats. I denna kommun har inventerarna noterat 223 hamlade träd av totalt 311 i länet. De flesta hamlade träden finns i denna kommun och främst i Hidinge bergslagens församling**.** Det tidigare nämnda eklandskapet är beläget i Hallsbergs och Lekebergs kommuner (se Hallsbergs kommun).

Lekebergs kommun

Att hamla träd var en vanlig företeelse fram till 1900-talets början (dock med en viss minskning under senare delen av 1800- och början av 1900-talet). Lövtäkten utgjorde ett viktigt och omtyckt tillskott till djurens vinterfoder. Ask, lind, asp, rönn och sälg gav det bästa fodret. Hamlingen var också bra för markerna genom att ljusinsläppet blev större när trädkronorna minskade i omfång. Vidare gav beskärningen ökad produktion i markerna då delar av rotsystemet dog och gav upphov till en röjgödslingseffekt.

De hamlade träden blir ofta mycket gamla dels beroende på att tillväxten blir långsam och dels för att trädkronorna inte blir så vida och därmed lättare motstår stormvindar. Hamlade träd blir med tiden ofta hålträd. Hålträd och grova träd är viktiga miljöer framförallt för fåglar och fladdermöss och många insekter t.ex. läderbaggen som finner skydd, föda och boplats i dessa träd. Trädens skrovliga bark och knotiga växtsätt erbjuder gynnsamma miljöer för många olika arter, inte minst för många av våra insekter. Med en varierad miljö varierar också fuktighetsgraden vilket gör att mossor, svampar och lavar trivs. Står dessutom dessa träd i en åker eller invid en grusväg ger det uppvirvlande dammet ytterligare en dimension på utbudet av miljöer. Vid nyhamling eller restaurering av tidigare hamlade träd bör länsstyrelsen rådfrågas.

Foto: Thomas Börjesson

Hamlade lindar i stenröse

Kumla kommun

Kumla kommun

I Kumla kommun har 5 ängsskiften (6 ha) och 30 betesskiften (135 ha) noterats. Här visar inventeringen 23 skiften med varierat antal stenrösen och stentippar. Antalet områden med stenrösen respektive stentippar var ungefär lika. Det finns kommuner i länet med både fler och färre antal stenrösen eller stentippar. Med odlingsröse menas här en ansamling av röjningssten från jordbruksdrift i form av åkerbruk och är ofta mer eller mindre hoplagda i rösen. Röjningssten, samlade i tippar sedan mitten av 1900-talet benämnes här som stentipp.

Arkivbild: Länsstyrelsen

Värdefull biotop i form av stenröse

Stenröse, stengärdesgård som småbiotop. Stenmurarna användes förr bl.a. till att hägna ute djuren eller markera ägogränser. Miljön i och omkring stengärdesgårdar och stenrösen är omtyckt av många - både djur och växter. Stenarnas värmehållande förmåga gör att ormar, grodor och ödlor trivs, samtidigt lockas insekterna till de tidigt blommande växterna som finner sin plats i närheten av stensamlingarna. För humledrottningen är det viktigt att det finns tillgång till både pollen och nektar tidigt på våren för äggläggning och som reservnäring kyliga dagar. I miljön kring stenarna finner hon dessa blommor och miljöer för sin boplats. I gengäld är humlorna flitiga pollinatörer på omkringliggande grödor.

Andra insekter som också drar nytta av tidigblommande växter kan utgöra föda för fåglar och kräldjur samt vara rovinsekter som till viss del kan hålla skadeinsekter borta.

Degerfors kommun

Antalet inventerade marker i Degerfors kommun är två ängar (ca 1,5 ha) och 34 betesskiften, vilka utgör 114 ha. I denna kommun påträffades en av länets större lokal för arten *granspira*.

Degerfors kommun

Foto: Arne Holmer

Granspira

Granspira är en decimeterhög ört med rosaröda blommor. Stjälken är kal, upprättväxande och ofta grenad vid basen. Bladen är små och parflikiga. Granspira tillhör lejongapsväxterna. Den blommar i maj juni med få blommor i axlika klasar. Den trivs på fuktiga, magra och ogödslade betesmarker och i hedar. Granspira förekommer sparsamt i södra och mellersta Sverige.

Karlskoga kommun

Karlskoga kommun

Karlskoga kommun har inventerats på 32 beten vilka uppgår till en areal på 104 ha. Landskapsbilden i Karlskoga kommun är ett öppet och varierat landskap med de betade dalgångarna längs med vattendragen. De inventerade områdena är generellt sett relativt artfattiga men det finns naturligtvis undantag. En slåtteräng invid sjön Ölen hyser en rik flora av hävdgynnade arter, bl.a. har kattfot, jungfrulin, ärenpris och harstarr återfunnits där. Vidare finns på skiftet svamp som gynnas av beteshävden.

Foto: Anna Nordblad

Får på bete

Kattfot har separata plantor med hon- och hanblommor. De trivs på torra solvarma marker och kan bilda täta mattor där växtförhållandena är gynnsamma. De kräver välhävdade marker där de kan bli rikligt solbelysta. Från bladrosetten skjuter en ogrenad men bladförsedd stjälk upp och längst upp sitter små blomkorgar samlade. Blomfärgen varierar från rosa till vit. Blomkorgsamlingen påminner om en mjuk kattfot (tass) därav har plantan fått sitt namn. Bladrosett är vanligast bland växter i hävdade marker. Genom att bladrosetten ligger an mot marken blir den kvar både efter bete och slåtter, mular och liar kommer ej åt den. Med detta växtsätt har en god överlevnadsstrategi utvecklats.

Örebro kommun

I Örebro kommun har 20 ängsskiften (74 ha) och 245 betesskiften (1660 ha) inventerats. Större delen av de 74 ha ängsmark återfinns i Ervallas och Axbergs församlingar främst som fuktängar längs Dyltaån.

I dessa områden finns också skiften som idag är betesmarker men som med en annan skötsel, som slåtter och därefter sent betespåsläpp, skulle kunna betecknas som *ängsmarker*.

I inventeringen är dessa skiften noterade som *möjlig äng* och utgör 42 ha av betesmarken i denna kommun.

En ändrad hävd i detta område skulle kunna vara gynnsamt för fågellivet och här finns möjlighet att delmålet *utökad ängsmark* delvis infrias.

I länet för övrigt finns 60 ha inventerad betesmark som hamnar inom kategorin *möjlig äng* vilket därmed också skulle kunna bidra till en ökad areal ängsmark.

Örebro kommun som ligger i ett utpräglat slättlandskap innehar också störst areal betesmark. Många av områdena är sjösänkta marker och finns till stor del runt sjöarna Tysslingen och Kvismaren. Dessa marker, förutom att de utgör bete för kreatur, är biologiskt värdefulla framförallt för fågellivet.

Örebro kommun

Foto: Thomas Börjesson

Kor och kalv på bete

Nora kommun

Nora kommun

Nora kommun har 16 ängsskiften (21 ha) och 70 betesskiften (150 ha) inventerats. I kommunen har 18 byggnader noterats, varav 6 jordkällare i gott eller delvis gott skick. Jordkällare fanns så gott som på alla gårdar förr och var vanliga förrådsutrymmen för potatis och rotfrukter. Oftast var väggarna av sten och taket av jord, trä eller sten.

Foto: Beth Hansson

Eventuell övernattningsplats

Fladdermöss är beroende av ett varierat landskap - där bl.a. jordbrukslandskapet ingår - för sin överlevnad. Gårdsmiljön med varierat utbud av byggnader utgör goda miljöer som övervintringslokaler för fladdermössen. Under vintern faller de i dvala och behöver då ett svalt men frostfritt ställe med hög luftfuktighet denna miljö stämmer överens med jordkällarens. Ungarna föds under sommaren och då är honorna med ungar beroende av ett varmt och skyddat ställe, exempelvis i närheten av en murstock på en vind eller i ett hålträd. Ofta är de trogna sin koloniplats där de vet att födotillgången är god. Födan utgörs av insekter vilka de jagar med hjälp av ekolodning då de sänder ut högfrekventa signaler för att lokalisera sitt byte. Genom att födan består av insekter är de också beroende av vatten - dels för att dricka vatten och dels för att vattenmiljöer är insektsrika.

Lindesbergs kommun

Lindesbergs kommun har inventerats på 8 ängar (ca. 4,5 ha) och 164 betesskiften vilka utgör 623 ha mark. I de inventerade markerna har 215 döda träd påträffats (klart flest i länet) främst i Ramsbergs, Lindesbergs och Fellingsbros församlingar. I Lindesbergs kommun har också kattfot påträffats i 33 skiften. Kattfot har påträffats i länets samtliga kommuner men på varierat antal platser. I Askersunds och Hallsbergs kommuner har den noterats i 34 respektive 30 skiften och i Karlskoga och Kumla kommuner endast i en respektive två lokaler.

Lindesbergs kommun

Den döda veden ger förutsättningar till liv för många olika arter. Det gamla döda trädet erbjuder många olika varierade miljöer - solbelysta, torra, skuggiga och fuktiga – vilket gör att många olika organismer finner sin föda där, sin boplats eller en skyddad tillvaro. Genom att utbudet av miljöer varierar varierar också organismsammansättningen vilket i sin tur gör att många ingår i någon form av kretslopp och den ena arten är beroende av den andra för sin överlevnad. Många gånger finner rovinsekter god tillgång på föda i miljöer som dessa.

Foto: Maria Berlen Evertsson

Död ved

Hällefors kommun

Hällefors kommun

I Hällefors kommun har 22 ängsskiften (drygt 13 ha) och 71 betesskiften (158 ha) inventerats. På fem av de inventerade skiftena har fältgentiana noterats d.v.s. flest i länet. Skiftena där fältgentiana återfunnits är slåtterängar samt artrika låglandsgräsmarker. Fältgentiana trivs på torra marker och är en växt som är beroende av att markerna hävdas. Den är sparsamt representerad i länet och har påträffats i sju av länets kommuner.

Foto: Arne Holmer

Fältgentiana

Kommuner	Antal lokaler med fältgentiana
Hällefors	5
Lekeberg	4
Lindesberg	3
Örebro	2
Askersund	1
Laxå	1
Nora	1

Ljusnarsbergs kommun

Ljusnarsbergs kommun har inventerats på 10 ängsskiften (ca 6 ha) och 28 betesskiften (56 ha). I kommunen har bl.a. 3 ängslador noterats. Ladorna är timrade och i delvis gott skick. Ängslador är förrådsbygg-nader för vinterfoder och är ofta placerade direkt vid de ytor där skörden bärgas. Här förvarades den del av vinterfodret som fraktades hem under vintern. Dessa lador påminner oss om en tid då ängs- och kreatursskötseln utgjorde en viktig del i jordbruket. De är emellertid mest vanliga i norra Sverige.

Ljusnarsbergs kommun

Foto: Yvonne Haglund

Lada på äng

Avslutningsvis

De inventerade markerna med varierande innehåll av miljöer och objekt utgör viktiga livsbetingelser för många olika djur- och växtarter. De fyller en mängd olika funktioner som skydd, födosöksplatser, boplatser och utgör även spridningsvägar. De har också ett kulturhistoriskt värde. Vi kan utifrån dessa historiska glimtar, som dessa miljöer och lämningar ger oss, försöka tolka och förstå våra förfäders markanvändning.

Därför är det viktigt att dessa miljöer får finnas kvar i markerna och att markerna med sitt innehåll blir skötta på ett bra sätt både ur det biologiska perspektivet och brukarperspektivet.

Tips och råd

För att få ett smakligare bete och fastare grässvål, ta bort buskar och träd som skuggar och låt inte markvegetationen växa sig för hög. Smakligheten ökar med tillgången på sol och - till en viss gräns - plantans ålder. En ung planta är mera lättsmält än en äldre beroende på att växtinnehållet förändras med plantans ålder till mer svårnedbrytbar cellulosa.

Spara en del träd, som kan ge djuren skugga. De träd som sparas lämnas lämpligen i klungor så den skuggande effekten blir mer koncentrerad till ett fåtal ställen i markerna. Gallra alltså inte som vid en skogsgallring. En viss planering för återväxt av fristående träd är bra att ha. Träd och buskar som växer på odlingsrösen och i direkt anslutning till stenmurar bör tas ner- såvida inte trädet är ett ”märkesträd” eller liknande.

Om betet är stort kan man gärna avdela i mindre fållor för att successivt flytta runt djuren och få ett bra betestryck över hela skiftet. I början på säsongen behövs en högre rotationshastighet än i slutet på säsongen för att gräset ska bibehålla sin smaklighet och inte bli förvuxet.

Släpp gärna ut djuren på bete tidigt på säsongen. Då hinner djuren beta av växtlighet som i förvuxet tillstånd ratas men som i späd ålder kan fördras. Om slåttergynnad flora t.ex. slåttergubbe, fältgentiana finns på betet bör dock betessläppet ske senare.

Ett tips till ett försök att hålla tillbaka örnbräken, vilket djuren aldrig betar, kan vara att lägga salt- och mineralstenar i dessa bestånd av ormbunkar. Genom djurens tramp bryts stjälkarna av och utarmas på detta sätt.

Tips och råd

Älggräs och tuvtåtel behöver putsas. Älggräs kan betas om djuren kommer ut tidigt då älggräset är spädare än senare på säsongen, likaså tuvtåtel blir strävt och gillas inte när det får växa till sig. För att utarma älggräs kan man, om det är möjligt att köra med maskiner, putsa betet mitt under växtperioden och detta gäller även tuvtåtel. Får tuvtåtel växa obehindrat under några år bildas tuvor som gör marken uppluckrad och svår att gå på för både djur och människor.

Nässelbestånd kan slås av före blomning och ligga kvar och torka. I torrt tillstånd är de ett smakligt och välkommet mineraltillskott för djuren.

För att naturbetesmarker ska bli betade - om man har tillgång till både naturbetesmark och betesvallar - är bästa sättet att släppa djuren på naturbetesmarken först och därefter, vid behov, på betesvallen. Har djuren tillgång till båda typerna, kan man stängsla bort vallen under en tid för att få naturbetesmarken bra avbetat.

Har man tillgång till olika djurslag, som sam- eller växelbetar är det en fördel sett ur parasitsynvinkel. Olika djurslag har olika parasiter och betespreferenser och betar det som andra djurslag ratar vilket gör att parasiterna inte får samma fäste och samtidigt blir marken välavbetat.

Information hämtad från

Jordbruksverkets broschyrer, i serien: *”Biologisk mångfald och variation i odlingslandskapet”:*

Appelqvist, T. & Svedlund, L. (1998). *Insekter i landskapet*, Jordbruksverket, Jönköping.

Dagernäs, D. & SOF:s jordbruksgrupp. (1996). *Fåglar i odlingslandskapet,* Jordbruksverket, LRF, Sveriges Ornitologiska förening, Jönköping.

de Jong, J. (2000). *Fladdermössen i landskapet*, Jordbruksverket och Skogsstyrelsen, Jönköping.

Hultengren, S. (1998). *Träd i odlingslandskapet,* Jordbruksverket, Jönköping.

Karlssson, L. & Jonssson, A. (2005). *Grod- och kräldjur i landskapet*, Jordbruksverket, Jönköping.

Svensson, R. & Glimskär, A. (2001). *Småvatten och våtmarker i odlingslandskapet,* Jordbruksverket, Jönköping**.**

Löfroth, M. (red.) (1997). *Svenska naturtyper i det europeiska nätverket Natura 2000*, Naturvårdsverkets förlag, Fälths tryckeri, Värnamo.

Naturvårdsverket. (2003). *Natura 2000 Värdefull natur i EU,* Naturvårdsverket, Stockholm.

Pehrsson, I. (2001). *Bete och Betesdjur.* Jordbruksverket, Erlanders Gummessons, Falköping.

Riksantikvarieämbetets faktablad, Utarbetade i samråd med Jordbruksverket och Naturvårdsverket, Box 5405, 114 84 Stockholm.
Fägator, (1995), *Jordkällare*, (1995)*, Odlingsrösen*, (1994)*, Stenmurar*, (1995).

Ängs- och betesmarksinventeringen –2002-2004. Rapport 2005:1 Jordbruksverket.

Ängs- och betesmarksinventeringen – inventeringsmetod. Rapport 2005:2. Jordbruksverket.

Lästips

Aronsson, M., Karlsson, J. & Slotte, H. (2001). *Hamling och lövtäkt*, Jordbruksverket och Skogsstyrelsen, Jönköping.

Blom, S. (red.) (2003). *Hästen som landskapsvårdare*, Jordbruksverket, Jönköping.

Danielsson, D-A., Christensson, D. & Wiktelius, S. 2002. *Parasit-bekämpning och biologisk mångfald*, Jordbruksverket, Jönköping.

Edelstam, C. (1998). *Ängar*, Jordbruksverket, Jönköping.

Hjernquist, B. & Burehag, R.(2000). *Vad säger lagen?* Jordbruksverket, Jönköping

Johansson, O. & Hedin, P. (1991). *Restaurering av ängs- och betesmarker*, Naturvårdsverket, Tryckindusri, Solna.

Juhlin, I. & Holst, I. (2003). *Gråal i betesmark och äng*, Länsstyrelsen i Örebro län, Strand´s tryckeri, Lindesberg.

Matzon, C. (1996). *Naturvård med betesdjur Nöt och Får*, Jordbruksverket, Printus, Arlöv.

Pehrsson, I. & Edelstam, C. (2002). *Naturbetesmarker*, Jordbruksverket, Jönköping.

Övriga broschyrer från Jordbruksverket i serien; *Biologisk mångfald och variation i odlingslandskapet*

Länsstyrelsen
Örebro län

www.t.lst.se

Besöksadress: Stortorget 22
Postadress: 701 86 Örebro
Telefon: 019-19 30 00
E-post: lansstyrelsen@t.lst.se